

УДК 330.342.24

М. В. Поляков

РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

Анотація. Уточнено зміст дефініції «економіка знань» на основі об'єднання різних інтерпретацій. Виокремлено характерні риси, основи побудови та особливості функціонування економіки знань. Зосереджується увага на її соціальних рисах.

Ключові слова: економіка знань, національне господарство, економічний розвиток.

Summary. Content of the definition of 'knowledge economy' was clarified by combining different interpretations. The characteristics, the basics of building and features of the functioning of the knowledge economy were highlighted. Attention is focused on its social features.

Key words: knowledge economy, national economy, economic development.

Постановка проблеми. Останніми десятиліттями роль знань в економіці постійно зростала, набуваючи сильного впливу в плані її розвитку та динаміки. З'явилися підстави говорити про виникнення нової господарської парадигми, яка передбачає принципово іншу комбінацію факторів виробництва, структуру капіталу, модель зростання та ін. Закономірно в науці з'явилися дефініції, які позначають нову якість економіки, зокрема «економіка знань» («економіка, заснована на знаннях»). У той же час до цих пір відсутня цілісна наукова концепція, що пояснює сутність та особливості функціонування економіки знань. Великою мірою методологія дослідження такої економіки залишається фрагментарною. У той же час з упевненістю можна говорити про те, що все більше дослідницьких завдань пов'язано з пра-

вильним розумінням економіки знань, її значущості для конструювання майбутнього. У зв'язку з вищесказаним актуальним науковим завданням є розвиток концепції економіки знань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основи дослідження економіки знань в сучасній науці закладені такими західними вченими, як: Ф. Альтбах, Г. Бехманн, А. Даунсон, П. Друкер, Б.-А. Лундвалл, Ф. Махлуп, Р. Нельсон, Н. Розенберг, Ф. фон Хайек та ін. Дослідженню проблем становлення та функціонування економіки знань присвячені праці таких російських вчених, як: З. Адаманова, В. Глухов, Р. Грінберг, А. Динкін, Н. Іванова, Г. Клейнер, В. Макаров, Б. Мільнер, Л. Ночовкіна, І. Рудакова, А. Соколов, Р. Чупін та ін. Необхідно відзначити великий внесок у розвиток уявлень про економіку знань

© М. В. Поляков, 2014

таких українських вчених, як: Л. Антонюк, В. Геєць, Д. Лук'яненко, Б. Малицький, А. Попович, В. Соловійов, Л. Федулова, І. Ханін та ін.

Хотілося б зупинитися на деяких останніх дослідженнях, які склали методологічну основу цієї статті. Перш за все, це робота Дж. Мокіра, в якій наведена ретроспектива становлення економіки знань. Автор формує оригінальне розуміння знань та їх корисності, розглядає феномен революції знань, який пов'язаний з промисловими революціями, а також обґрунтовує вплив знань на економічне зростання і прогрес [1]. М. Ченцова визначає місце концепції економіки знань в ряду інших економічних концепцій і теорій [2]. Автором запропонована власна синтетична концепція та визначено ключові особливості економіки знань (зростання ролі наукового знання; інноваційний, мережевий і глобальний характер; зростання значення наукомістких технологій тощо) [2]. Доповнюючи це, Т. Лук'янчикова розглядає процес формування економіки знань через появу галузей та видів економічної діяльності, пов'язаних із виробленням нових знань [3].

Концепція економіки знань набуває основоположного значення в розробці політики і стратегій на рівні національної економіки, що підтверджують, наприклад, дослідження Д. Лук'яненко, О. Лук'яненко та О. Дорошенко [4] і В. Тищенко [5]. Становлення економіки знань відображає розвиток суспільних укладів. Так, Д. Іннераріті відзначає, що відбувається виникнення суспільства знань [6]. У зв'язку з цим концепція економіки знань повинна стати основою для вдосконалення управлінських підходів, охоплюючи всі рівні господарювання. Р. Грінберг особливу увагу звертає на зміну ролі держави в контексті становлення економіки знань, обґрунтовуючи взаємодоповнюваність індивідуальної та соціальної корисності знань [7]. Найважливішим аспектом інтерпретації економіки знань, як зазначає Р. Делбрідж, є визначення її зв'язку з інститутами та впливу на інституційні зміни [8]. Як свідчать роботи Ф. Альтбаха [9] та Р. Чупіна [10], економіка знань виходить на глобальний рівень. Це не тільки розширює сферу досліджень, а й змушує розглядати знання як «рушій» світового господарства (враховуючи всю його асиметричність). На глобальному рівні не тільки відбувається узагальнення наукового потенціалу країн, а й виникають нові закономірності розвитку самої економіки знань.

Проведений аналіз підтвердив важливість розвитку концепції економіки знань, а також появу певної системності в наукових дослідженнях у цій сфері, що свідчить про перспективу виникнення єдиної теорії. Внаслідок специфіки об'єкта концепція економіки знань набуває широкого філософського, ідеологічного і соціопсихологічного впливу, розкриваючи нові аспекти прогресу

людини як особистості (Н. Бердяєв) та зміцнення його духу і зв'язку зі світом (В. Вернадський), а також перехід до нового колективного буття.

Мета дослідження — визначити сутність економіки знань, виокремити її риси, основи побудови та особливості функціонування.

Виклад основного матеріалу. Дефініція «економіка знань» була введена в науковий обіг Ф. Махлупом і П. Друкером у 60-х рр. ХХ ст. Ф. Махлуп позначав нею один із секторів національного господарства, в якому відбувається виробництво, обробка та управління знаннями. П. Друкер у свою чергу подав «економіку знань» як тип економіки, в якому знання відіграють вирішальну роль. Такі визначення задали спрямованість думки і звернули увагу на виникнення нової господарської моделі [11; 12].

Знання перетворилися на постійний об'єкт дослідження у філософії і соціології кінця ХІХ — початку ХХ ст. (наприклад, М. Шелер та М. Поланьї). Розгляду економіки знань передував великий пласт розробок з економічних циклів (Дж. Ван Дайн, С. Кузнець, Г. Менш, М. Туган-Барановський, Й. Шумпетер та ін.), які потім трансформувалися в теорію інновацій. Приміром, Й. Шумпетер враховував вирішальну значимість нових знань, які, як він вважав, неможливо оцінити як вимірювані величини. С. Кузнець виокремлював «корисні знання» як джерело зростання, що дозволяло говорити про зміну якості економіки. Крім цього, у 40-х рр. до проблематики знань звертався Ф. фон Хайек, що запропонував концепцію розсіяного знання, яка дозволила по-новому поглянути на економічну поведінку та устрій ринку.

У сучасних уявленнях про економіку знань, незважаючи на стрімкий НТП, також не склалося єдності. У той же час до цього концепту вже звертаються авторитетні міжнародні організації. Приміром, Всесвітній Банк визначає економіку знань як сукупність усіх видів економічної діяльності, спрямованої на створення, розповсюдження і використання знань у всіх сферах життя суспільства. Більш докладно концепцію розглядає ОЕСР (використовуючи дефініцію «економіка, заснована на знаннях» («Knowledge-Based Economy», 1996). В аналітичних розробках ОЕСР знання розглядаються як фактор виробництва і основна рушійна сила економічного розвитку. Виводиться припис про те, що економіки повинні відійти від виключної залежності від фізичних ресурсів для розширення бази знань і підтримувати інститути, які допомагають розвивати і обмінюватися знаннями. ОЕСР акцентує увагу на зростанні ролі знань в економічних і виробничих системах.

Зміна господарської парадигми і суспільних устроїв обумовлює необхідність розширення уявлень про економіку знань. Перш за все, необхідно впорядкувати використання дефініцій

«економіка знань» (knowledge economy) і «економіка, заснована на знаннях» (knowledge-based economy). Ці дефініції застосовуються тотожно, підкреслюючи важливість такого ресурсу, як знання. Водночас дефініція «економіка знань» використовується в дослідженнях, що охоплюють як макро-, так і мікрорівень. Дефініція «економіка, заснована на знаннях» може викликати певні смислові суперечності, тому за доцільне застосування терміна «економіка знань».

Велику складність при визначенні предмета дослідження являють собою знання. Беззаперечно, що матеріальний світ більшою мірою змінюється саме під впливом знань, результуючи їх накопичення і використання. Загальноприйняте розуміння знань не цілком відповідає дійсності та має змінитися. Як зазначалося раніше, знання важко оцінити і виміряти. З одного боку, це приймається, дотримуючись логіки, наприклад, А. Ейнштейна, який говорив: «Те, що може бути виміряне, не завжди важливо, а те, що важливо, не завжди може бути виміряне». З іншого боку, постійно збільшується кількість спроб оцінити і виміряти знання, що в майбутньому призведе до наукової революції. Розуміння «розпорошеного» характеру знань змінюється впорядкованістю і чіткою градацією.

У сучасних дослідженнях переважають досить розмиті визначення економіки знань. Наприклад, Т. Лук'янчикова розуміє під нею сферу нової економіки, що зароджується і швидко розширюється і яка базується на пріоритетному відтворенні знань та інноваційній активності підприємств [3]. Зміст концепції економіки знань пропонується визначити на основі єдності кількох інтерпретацій: 1) більш глибокий рівень розгляду сучасної економіки, в якій знання визнаються особливим і першорядним ресурсом, що складає основу виробництва благ, джерелом технології та компетенції, високоприбутковим товаром, фактором розвитку індивіда і систем; знання, перш за все, розглядаються як основа для інновацій; у такій економіці переважає або збільшується частка наукомістких виробництв, а також виникають певні макроекономічні параметри, що сприяють цьому; 2) економічне обґрунтування вартості та ефектів отримання і використання знань, аналіз відповідних процесів; 3) стадія розвитку економіки і суспільства в цілому, для якої характерні певні соціальні відносини та інститути; новий господарський уклад має специфіку у створенні благ та їх наборі, а також передбачає появу нових форм організації життя суспільства.

З точки зору теорії слід зазначити, що концепція економіки знань об'єднує позитивний і нормативний підходи (методи) до вивчення процесів та торкається всіх базових наукових проблем. Також ця концепція гармонійно вписується в еволюцій-

ний підхід, розкриваючи історичні процеси і природні зміни економіки (Р. Нельсон, С. Уінтер).

Сутність економіки знань в сучасній науці пояснюється через цілу систему концепцій, що описують сучасні зміни господарства. Це, наприклад, концепції: «нової економіки», «інформаційної економіки», «постіндустріальної економіки», «національної інноваційної системи», «людського капіталу», «інтелектуального капіталу», «відкритих інновацій» та ін. Крім цього, основу дослідження економіки знань формують такі теорії: інновацій, підприємництва, економічного зростання, економічного розвитку, економічних циклів (довгих хвиль), міжнародної економіки, людського капіталу, а також інституціоналізм і функціоналізм. До теперішнього часу виникло безліч авторських концепцій, що пояснюють особливості формування і функціонування економіки знань, наприклад: системно-семіотична парадигма (І. Ханін) і управління знаннями (П. Дретске) [11; 12]. Міждисциплінарність концепції економіки знань вимагає постійного звернення до соціології, культурології та теорій розвитку суспільства.

Щодо теоретичної бази економіки знань, не можна не сказати про зміну економічних законів. У ряді останніх досліджень їх існування ставиться під сумнів. Однак виключати такий «інструмент» обґрунтування методологічно невірно. Невідповідність законів і реальності, що посилюється, цілком може пояснюватися існуванням інших (нових) законів, що характерно саме під час переходу до економіки знань. Крім цього, на основі цієї концепції всі базові економічні закони (наприклад, суспільного розподілу праці, циклічного розвитку та ін.) набувають нову специфіку.

Визнання першорядної і визначальної ролі знань в економіці перетворює науку й освіту в головні продуктивні сили суспільства і «точки» розвитку. Необхідно виокремити такі сутнісні риси економіки знань: 1) перетворення знань в ключовий фактор виробництва та економічного зростання; 2) підвищення наукомісткості товарів, інтелектуалізація виробничих, ринкових та інших соціальних процесів; 3) зміна технологічного базису економіки та виробництва (розповсюдження ІКТ та гібридних технологій); 4) інтенсифікація і безперервність інноваційних процесів; 5) поява особливих видів діяльності, пов'язаних із генеруванням та виконанням інших операцій зі знаннями; 6) виникнення нових сфер соціальних відносин з приводу отримання і передання знань. Природно, становлення економіки знань в сучасному її розумінні стало можливим тільки при появі ІКТ, здатних забезпечити роботу із обсягами інформаційних ресурсів, що зростають, та розвиток інших технологій (гібридні технології). На основі ІКТ виник інший тип економіки («нова економіка», цифрова, віртуальна, Інтернет-економіка), а також нові якості та

ринки. Разом з тим ІКТ — це багато в чому лише передумова становлення економіки знань.

Для економіки знань характерні численні особливості функціонування, пов'язані з появою нових видів підприємництва та інфраструктури, структурними та інституційними змінами. Перш за все, починає домінувати інноваційне підприємництво, виникають специфічні види: віртуальне, венчурне, інтелектуальне, технологічне. Головне — в економіці знань переважає продуктивне підприємництво, в якому інтелект відіграє провідну роль.

У структурі економіки знань базовими стають наукомісткі галузі, що ніяк не обмежує розвиток традиційної промисловості і навіть створює для цього додаткові імпульси. Змінюється і структура використовуваного капіталу. На всіх рівнях економіки домінуючого значення набуває інтелектуальний, людський і соціальний капітал. Аналогічна ситуація з інфраструктурою. В економіці знань головну роль починають грати інноваційна, освітня, науково-дослідна інфраструктура та інфраструктура захисту інтелектуальної власності. Виникають нові види інфраструктури (сховища даних, бази знань, мережі), що дозволяє говорити про новий структурний зв'язок господарства.

Становлення економіки знань вимагає особливої інституціональної настройки на креативність, навчання, самоорганізацію і саморозвиток. Крім підвищення якості існуючих інститутів, це передбачає створення нових інститутів, в основному спеціальних (наприклад, накопичення та обміну знаннями). У результаті на макро-, мезо- та мікрорівнях виникнуть нові інституціональні комплекси і тип господарського механізму, що забезпечує іншу організацію суспільного виробництва. Інституційно економіка знань буде повинна втілювати в собі всі прогресивні форми регулювання, засновані на високій культурі, економічній свободі, консолідації суспільства. Для кожної країни це породжує екзистенційний виклик.

В економіці знань повинна істотно посилюватися і перетворюватися роль держави. У першу чергу це стосується появи нових принципів і напрямів соціально-економічної політики, пов'язаних із підтримкою науки та інновацій, пріоритетів участі в економіці (насамперед інвестиції в знання) і структурного регулювання. Держава повинна забезпечити більшу стійкість відтворення, максимально сприятливі умови для бізнесу та інвестицій, заохочувати інновації, сприяти структурній переорієнтації економіки на високі технології. У той же час до держави і політики, що проводиться, до всієї системи владних взаємин виникають нові вимоги. Зокрема це стосується рівноправного і поглибленого партнерства з бізнесом і громадянським суспільством. Нова господарська парадигма закономірно передбачає зміну суспільного укладу. В останні десятиліття активно обговорюються

проблеми переходу країн на нову стадію розвитку (інформаційне, постіндустріальне суспільство). Розширення ролі знань призвело до появи концепції суспільства знань. Для такого суспільства має бути характерним пріоритетна увага до науки, освіти, виховання та культури, орієнтація на всебічний розвиток людини та її здібностей. Суспільство має змінити всю систему соціальних відносин і ефективно вирішувати соціальні проблеми.

В основі економіки знань лежить революція на рівні особистості. Людина починає і закінчує будь-яку діяльність, визначає її цілі та зміст. У середині людини повинні відбутися духовні й ментальні зміни, виникнути новий тип мислення і світосприйняття. Знання повинні стати головним мотивом і способом дій. Це перетворює цінності і переконання людини, закріплює інші аттitudи і патерни. У людини виникає необхідність в новому бекграунді.

Нова економічна модель, основи якої зараз конструюються, безсумнівно, буде заснована на високій моралі і моральності, справжній згуртованості та солідарності людей. Економіці знань відповідатимуть такі соціальні характеристики, як: рівність (особливо в доступі до знань), високий рівень захисту прав людини і громадянина, стандарти особистої та колективної безпеки, соціальна стабільність, економічна свобода, підвищення якості життя та організації життєдіяльності. У процеси, пов'язані з виробництвом і використанням нових знань, залучатиметься все більша кількість людей. Розширення соціальної бази доповнюється новими видами відбору («соціальні фільтри») і просування у структурі суспільства («соціальні ліфти»). Внаслідок появи нових знань будуть виникати нові професії, мінятися соціальний устрій економіки та структура суспільства. Як зазначав Ж. Фураст'є: «Наука, техніка, економіка і соціальний статус тісно взаємопов'язані; соціальний прогрес залежить від прогресу науки, економічний прогрес — від технічного прогресу, а технічний прогрес — від наукового прогресу». Перетворюючи запропонований Ж. Фураст'є концепт «цивілізація послуг», можна говорити про виникнення «цивілізації знань».

Висновки. Концепція економіки знань підкреслює якісно новий рівень використання знань, більш глибокий рівень розгляду господарських процесів, а також виникнення нової моделі розвитку. Ця концепція вбирає в себе все прогресивне, що було запропоновано в економіці та інших суспільних науках за останні десятиліття, тому має як теоретичне значення, дозволяючи краще пояснити сучасне господарство, так і практичне значення, створюючи єдиний підхід у розвитку господарства. У перспективних дослідженнях передбачається визначити інституціональні структури економіки знань.

Література

1. Мокир Дж. Дары Афины. Исторические истоки экономики знаний / Дж. Мокир ; пер. с англ. Н. Эдельмана ; под ред. М. Ивановой. — М. : Изд. Института Гайдара, 2012. — 408 с.
2. Ченцова М. В. Особенности формирования экономики знаний в современных условиях : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра экон. наук : 08.00.01 / Ченцова М. В. ; Финакадемия при Правительстве РФ. — Москва, 2008. — 26 с.
3. Лукьянчикова Т. Л. Экономика, основанная на знаниях: формирование и оценка уровня развития / Т. Л. Лукьянчикова // Креативная экономика. — 2011. — № 8 (56). — С. 104–108.
4. Лук'яненко Д. Г. Імплементация парадигмы экономики знаний у стратегії національного економічного розвитку / Д. Г. Лук'яненко, О. Д. Лук'яненко, О. С. Дорошенко // Міжнародна економічна політика. — 2013. — № 2 (19). — С. 5–26.
5. Тищенко В. Ф. Економіка знань як актуальна основа сучасного розвитку України та її регіонів : монографія / В. Ф. Тищенко. — Харків : ХНЕУ, 2014. — 271 с.
6. Innerarity D. Power and knowledge: the politics of the knowledge society / D. Innerarity // European Journal of social theory. — 2013. — Vol. 16, № 1. — P. 3–16.
7. Гринберг Р. Государство в экономике знаний / Р. Гринберг // Экономика Украины. — 2008. — № 10. — С. 28–39.
8. Delbridge R. Knowledge, innovation and institutional change / R. Delbridge // Work, employment a. soc. — London, 2003. — Vol. 17, № 1. — P. 187–196.
9. Altbach Ph. G. Advancing the national and global knowledge economy: the role of research universities in developing countries / Ph. G. Altbach // Studies in higher education. — 2013. — P. 1–15.
10. Чупин Р. А. Классификация, распространение и производство знаний в мировой экономике / Р. А. Чупин // Образование и наука. — Екатеринбург, 2013. — № 6. — С. 17–31.
11. Попов Е. В. Институциональный анализ развития экономики знаний [Электронный ресурс] / Е. В. Попов, М. В. Власов. — Режим доступа : <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1474>.
12. Ханин И. Г. Организация управления объектами национального хозяйства на основе системно-семиотической парадигмы. Инновационный аспект / И. Г. Ханин. — АРТ-ПРЕСС, 2010. — 352 с.